

Časové aspekty českého důchodového věku*

LADISLAV RABUŠIC**

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno

Temporal Aspects of the Czech Retirement Age

Abstract: The continued ageing of Czech society has provoked discussion over what measures should be taken to avert a prospective old age crisis. This paper deals with one aspect of pension reform, i.e., the retirement age. The first part outlines some possible unintended consequences of the currently low age of retirement, which – if it were to remain the same – might discriminate against elderly Czechs in a future unified Europe. The second part analyses in detail the attitudes of Czechs aged 50 and over towards various aspects of retirement. Their views, recorded by means of a representative survey, show that the age at which older Czechs consider a person is old is 66.5 years. The author concludes that Czech society should increase the retirement age to 65.

Sociologický časopis, 1998, Vol. 34 (No. 3: 267-283)

Úvod

Demografické stárnutí české populace vyvolalo celou řadu debat na téma seniorských důchodů. Jádrem diskusí jsou způsoby, jimiž bude možné důchodové zabezpečení při nárůstu seniorské populace efektivně financovat, dále časové parametry vstupu do důchodu, jakož i současná a budoucí výše vyplácených důchodů. Všechna tato témata spolu logicky souvisejí. Věk odchodu do důchodu určuje množství důchodců v populaci, a tím také množství důchodů, které je třeba vyplácet. Vzhledem k tomu, že seniorské důchody jsou u nás vypláceny ze systému státního pojištění založeného na systému průběžného financování, je možno jich vyplácet pouze tolik a v takové výši, kolik prostředků se na ně vybere.

Celkově se ukazuje, že nejlepším možným řešením je zásadní reforma celého systému. V českém prostředí to znamená jednak výrazně zvýšit věkovou hranici nároku na odchod do důchodu, čímž by se redukoval podíl ekonomicky závislé seniorské populace, jednak změnit systém průběžného financování důchodů na smíšený systém tří pilířů: státního pojištění, kapitálového financování prostřednictvím povinného spoření na důchod a individuálního dobrovolného připojištění.

Oba kroky, jak zvýšení důchodového věku,¹ tak proměna způsobu financování, jsou ovšem politicky a sociálně nesmírně citlivé. Oba kroky mají také dlouhodobý cha-

*) Upravená verze příspěvku, který zazněl na konferenci *Česká společnost a senioři* na podzim roku 1997 v Brně. Výzkum pro tuto stať byl podporován finančními prostředky GA ČR, projekty č. 403/95/0525 a 403/96/K120. Děkuji dvěma anonymním recenzentům za jejich podnětné připomínky.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc., Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Gorkého 7, 602 00 Brno, tel. (05) 41 12 13 01, fax (05) 41 12 14 06, e-mail rabu@fss.muni.cz

rakter. Přechod z dnešního průběžného financování na zítřejší kapitálový systém by mohl podle výpočtů van Praaga a van Dalena [1994] trvat v prostředí západních ekonomik asi tak třicet až čtyřicet let a nemusel by být vůbec tak ekonomicky bolestný, jak se někdy tvrdí. Proces razantního zvýšení důchodového věku by mohl být kratší a v českých podmínkách by se snad dal vtěsnat do rozmezí deseti až patnácti let.

V této stati se budu zabývat pouze jedním z těchto problémů, a to časovým aspektem vstupu do důchodu.² Svůj názor na to, jakým způsobem upravovat věk odchodu do důchodu, jsem již několikrát vyjádřil [viz např. Rabušic 1995 a Rabušic 1996]. Zde musím znovu opakovat, že jsem jednoznačným zastáncem pokud možno co nejrychlejšího přijetí zákona, který by stanovil, aby kolem roku 2010, kdy se proces demografického stárnutí české společnosti (jak naznačuje obr. 1) dynamicky prohloubí, začali jak muži, tak ženy v České republice odcházet do důchodu ve věku šedesáti pěti let. Na následujících stránkách uvedu další demografické a sociologické argumenty na podporu svého stanoviska.

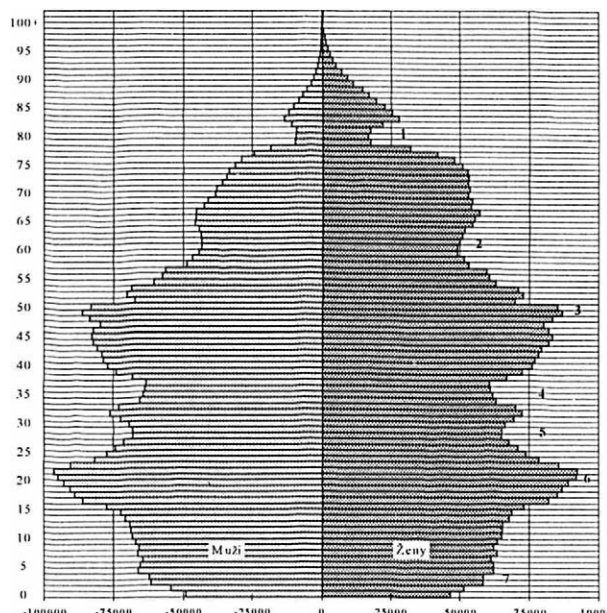
Časový rozměr života v důchodu

Tematika života v důchodu má zřetelný časový rozměr. Být důchodcem je sociální status, jehož výrazným atributem je, že člověk pobírá pravidelný měsíční příjem, aniž by musel pracovat. Tento status je člověku připsán náhle, ze dne na den, v okamžiku, kdy opouští své zaměstnání, aby se stal důchodcem. V tento den se také člověk stává seniorem, tedy *starým*, neboť věk odchodu do důchodu také (více méně mimovolně) definuje stáří. Důchodový věk tak odlišuje stáří od ne-stáří.

Věk, v němž vzniká na tento status nárok (každý si ho musí zasloužit), je veskrze arbitrární a není závislý na žádném výrazném biologickém či psychickém parametru. Ani nemůže, neboť jak dokládají existující poznatky sociální gerontologie, populace ve vyšším věku je z hlediska fyziologického, psychologického, jakož i sociálního velmi heterogenní. Důchodový věk je tedy výsledkem především politického rozhodování a vyjednávání, a teoreticky je proto možné s ním libovolně manipulovat. (V praktickém životě veřejné politiky je tato manipulace ovšem velmi obtížná, neboť různé sociální skupiny mají v tomto ohledu své podstatné a často i značně se lišící zájmy, takže sociálního a politického konsensu se dosahuje těžce.)

1) Světová banka [„Averting...“ 1994] ve svých doporučeních, jak odvrátit krizi existujících penzijních systémů, věnuje velkou pozornost věku odchodu do důchodu. Navrhuje sedm zásad, jimiž by se měli řídit politikové při stanovování důchodového věku: (1) nedávat možnost vzniku příliš dlouhým obdobím důchodu; (2) nepenalizovat lidi, kteří pracují déle než do důchodového věku; (3) redukovat penze podle spravedlivých principů pojistné matematiky těm, kdo odcházejí do důchodu předčasně, s výjimkou lidí vážně nemocných; (4) ustanovit stejný důchodový věk pro muže i ženy; (5) eliminovat výjimky, které přiznávají právo na předčasný důchod privilegovaným skupinám; (6) nevyužívat důchodový věk jako nástroj pro řešení problému nezaměstnanosti; (7) zvyšovat věk odchodu do důchodu pravidelně podle toho, jak se prodlužuje střední délka života.

2) Reformě důchodového systému se v poslední době např. věnovali Hiršl [1997], Klimentová [1997], Dostálová [1997], Polívka [1997]. Pozitivní aspekty proměny systému financování důchodů dostatečně důrazně zdůvodnili např. Jelínek se Schneiderem [1997], jeho negativa naopak popsal např. Loužek [1997].

Obrázek 1. Věková struktura ČR[†] (31. 12. 1995)

[†]) O míře stárnutí populace rozhoduje její věková skladba. Česká populace je z tohoto hlediska charakteristická velmi nepravidelnou věkovou strukturou. Její zářezy a výstupky jsou výsledkem různých historických událostí, které měly vliv na úroveň české porodnosti, úmrtnosti a migrace. Jak lze pozorovat v nejvyšší části grafu, současné počty osob v důchodovém věku zatím nejsou nijak hrozné (během první poloviny 90. let se pohybovaly v rozmezí 1,85-1,86 miliónu osob), neboť jsou jednak ovlivněny poměrně vysokou úmrtností starší české populace v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let, jednak prvním velkým zářezem ve věkové struktuře, který byl způsoben nízkými počty narozených v době 1. světové války (viz bod 1 v grafu) a v neposlední řadě také druhým zářezem, který vznikl v době hospodářské krize ve 30. letech (2). Tyto slabé ročníky vstupují právě nyní do důchodu. Vyšší úroveň porodnosti v době po 2. světové válce (3) bylo kompenzační reakcí na válečné události. Tyto silné ročníky začnou vstupovat do důchodu po roce 2007 a v poměrně krátké době zvýší počty českých seniorů. Podle projekce ČSÚ z roku 1998 by se počet seniorů starších 60 let mohl pohybovat v roce 2010 na úrovni asi 2,3 miliónu a do roku 2015 by se mohl zvýšit na 2,6 miliónu osob [„Projekce...“ 1998]. Dva drobné zářezy (4 a 5) jsou výsledkem výkyvů v počtech narozených dětí na konci 50. let a ve druhé polovině 60. let. Krátkodobé zvýšení porodnosti v polovině 70. let (6) bylo výsledkem husákovské propopulační politiky. Od počátku 80. let česká porodnost plynule klesala, její výrazné snížení nastalo po roce 1991 (7). Tím se proces českého demografického stárnutí dynamizuje a jeho výsledkem bude, že se podíl seniorů starších šedesáti let na populaci ČR zvýší vskutku markantně: z 18 % v roce 1996 na 23 % v roce 2010 a na 26 % v roce 2015 [„Projekce...“ 1998].

Trend vývoje penzijních systémů v zemích Evropské unie, jak nás informuje Dalyová [1997], má v posledních letech podobu všeobecné konvergence. Podstatou tohoto sbližování jsou dva prvky: (1) prodlužování období, které je třeba strávit v zaměstnání, (2) snižování štedrosti v přiznávaných penzích. Prodloužit dobu strávenou v zaměstnání

je možné opět dvěma způsoby. Jednak zvýšením oficiálního důchodového věku, jednak prodloužením délky placení příspěvků do systému důchodového pojištění, která je nezbytná pro přiznání nároku na důchod.

Z hlediska důchodového věku, v němž vzniká nárok na důchod, je standardizace v zemích EU téměř dokonalá: během příštích dvaceti let budou evropští muži a evropské ženy odcházet do důchodu přinejmenším v 65 letech.³ Tato skutečnost znamená vskutku značný a poměrně rychlý obrat ve srovnání s penzijními trendy, které byly odstartovány ve vyspělých evropských zemích v sedmdesátých letech (a které pokračovaly i v letech osmdesátých), kdy byl důraz položen na snižování věku odchodu do důchodu.

Co se týče požadované délky placení důchodového pojištění, je zde zřejmý dlouhodobější trend. Zatímco v roce 1985 bylo pro získání nároku na plnou penzi v zemích OECD nezbytné přispívat do systému důchodového zabezpečení v průměru 26 roků, v roce 1960 to bylo jen 13 roků [Palme 1990, citováno dle Daly 1997]. V současnosti jsou podle Dalyové [1997] pravidla ještě mnohem přísnější: v zemích EU se doba nezbytně nutného placení důchodového pojištění pohybuje mezi minimem 35 let (ve Španělsku a Řecku) a maximem 48 let (na Islandu). Příčinou současného obratu byly dva impulsy: (1) ekonomický, neboť programy podporující časnější odchody do důchodu se staly příliš populární, a proto i příliš nákladné, (2) politický, který na základě důrazných požadavků na rovnost práv mužů a žen velel přijmout novelizované důchodové zákony, které postupně uvádějí věky odchodu do důchodu u obou pohlaví na stejnou úroveň.⁴

Celkově to znamená, jak konstatuje Dalyová, že *Evropané budou muset pracovat déle, aby získali nižší penzi*. Z individuálního pohledu z toho ovšem logicky vyplývá, dodejme, že pro zachování životní úrovně bude pro Evropany racionální, aby opouštěli svět placené práce pokud možno co nejpозději.

Je s podivem, že česká společnost, která chce být vehementně společností moderní, racionální a veskrze evropskou, se v tomto punktu, v nastavení důchodového věku, chová a chová velmi iracionálně. Nikdo asi dnes již není schopen zdůvodnit, proč celá desetiletí byl věk odchodu do důchodu udržován u mužů na šedesáti a u žen na třiapadesáti až sedmapadesáti letech.⁵ A jen těžko dnes může být někdo schopen s pomocí *racionálních* argumentů vysvětlit, proč je zvýšení důchodového věku pro rok 2007 nastaveno právě na dvašedesát let pro muže a sedmapadesát až jedenašedesát let pro ženy. Proč změna důchodového zákona v tomto ohledu nerespektovala evropské trendy? Proč je důchodový věk českých žen stále závislý na počtu dětí, které porodily?⁶ Kdy začneme brát rovnost pohlaví zcela vážně a čeští muži ztratí svou dosavadní *výsadu* odcházet do

³) Švédové zvyšují věkový limit na 66 let bez rozdílu pohlaví; Dánové, Norové a Islandčané musejí pracovat až do 67 let, samozřejmě taktéž bez rozdílu pohlaví [Daly 1997].

⁴) V posledních letech se tak stalo v SRN, Rakousku, Řecku, Itálii, Portugalsku a Velké Británii [Daly 1997].

⁵) Při nastavování těchto věkových parametrů pro odchod do důchodu v roce 1964 (zákon č. 101/1964 Sb.) se vycházelo z toho, že ženám je třeba kompenzovat jejich těhotenství a péči o děti. Současně měl mít tento způsob pronatalitní efekty. Později přijatá opatření, jimiž se prodlužovala délka placené i neplacené mateřské dovolené, jsou však, domnívám se, dostatečnou kompenzací, která by měla umožnit nárok na věk odchodu do důchodu mezi muži a ženami vyrovnat.

⁶) Diferenciací důchodového věku žen podle počtu vychovaných dětí jsme spolu se Slováky světovou raritou [Vostatek 1997].

důchodu později než ženy? A neměly by ženy dokonce odcházet do důchodu později než muži, když se celkově dožívají vyššího věku?

Existující český důchodový zákon, jak naznačují výše položené otázky, v sobě skrývá z hlediska principů moderní sociální politiky několik potenciálních léček, které mohou vést dříve či později k některým nezamýšleným efektům. To, že se tyto léčky v zákoně objevily, je podle mého soudu způsobeno tím, jak je celý koncept důchodu v české společnosti pojímán. Stav „být v penzi“ byl totiž v českém prostoru chápán jako *výhoda* a snad i *kýžený stav*. K takovéto percepci jistě nemalou měrou přispěl fakt, že v dobách, jejichž heslem bylo „socialisticky pracovat, socialisticky žít“, práce vlastně nebyla (a ani nemohla být) prací v pravém slova smyslu. Tedy prací, v níž by se, pokud chtěl, člověk mohl realizovat, prací, v níž by na základě svého umu a výkonu mohl vydělat takové peníze, po kterých toužil (vzpomeňme na příznačné dictum oné doby: „my předstíráme, že pracujeme, oni předstírají, že nás platí“), a prací, která by dávala přiměřenou sociální pozici (jak mohlo u nás docházet ke krystalizaci sociálního statusu, když platilo „já jsem horník, kdo je víc“). Řečeno sociologicky, byla to práce, která vedla k pracovnímu odcizení, příjmové nivelizaci a inkonzistenci sociálního statusu. Opustit takovýto svět práce pokud možno co nejdříve, zvláště za podmínek celkově chudé a příjmově nivelizované společnosti, se tak v seniorské populaci stalo vyhledávanou hodnotou.⁷

Význam práce pro život jedince a jeho rodiny je v moderní společnosti na rozdíl od společností reálného socialismu samozřejmě diametrálně odlišný. Česká veřejnost se k jeho skutečnému významu zatím dobírá jen velmi zvolna (abychom však byli spravedliví, v podmínkách existujících ekonomických pravidel to není beze zbytku jen její vina). Nemůže však dlouho trvat a i ona pochopí, že zůstat na trhu práce tak dlouho, jak je to jen možné, je z mnoha důvodů velkým požehnáním. Zjistí totiž, mimo jiné, že běžnou součástí normálního každodenního života jsou např. finální operace, které mají podobu hypoték, úvěrů, kreditních karet, kapitálového způsobu sociálního pojištění apod. Pak také zjistí, že pro tyto operace je počet let, během nichž ještě může člověk participovat na trhu práce, velmi důležitý – vždyť např. s každým dalším rokem zaměstnání se bude lépe splácet hypotéka, s každým rokem povinného spoření v penzijním fondu (až bude přijat *skutečný* zákon o fondovém financování penzí) se zvýší šance na vyšší životní úroveň. A všichni si uvědomí, jak mnoho může nás, Čechy, v evropském prostoru *vis-à-vis* našim sousedům, nízký věk odchodu do důchodu diskriminovat. České ženy pak zjistí, jak hluboce nerovné životní podmínky ve srovnání s muži jim poskytuje dnešní důchodový zákon, který je ze světa práce může potenciálně *vyhánět* v průměru o dlouhé tři roky dříve než jejich mužské protějšky.⁸

Je samozřejmé, že dosažení důchodového věku ještě neznamená automaticky odchod do důchodu. Tehdy pouze vzniká nárok. V sociálním světě však, kde hrají velkou roli sociálně konstruované významy, je dosažení zákonné důchodové hranice důležitým symbolickým mezníkem stáří. A být zákonně starým se může za jistých podmínek (např.

⁷⁾ Mnohé seniory vedla k časnému úprku do důchodu pravděpodobně také možnost s pobíráním důchodu paralelně pracovat, a tím si vylepšovat životní úroveň. V době éry volání podniků a institucí „nejsou lidi“ nebylo zaměstnávání osob v důchodovém věku vážnějším problémem.

⁸⁾ Ty ženy, pro něž jsou děti výraznou hodnotou, a proto budou mít třeba děti tři, se možná budou cítit v předdůchodovém věku *znevýhodněny* tím, že jejich nárok na důchod vzniká o dlouhá tři léta dříve ve srovnání s těmi, které neporodily dítě žádné.

při vyšší nezaměstnanosti) stát faktorem, který člověka ze světa práce vypudí i proti jeho vůli. Z tohoto hlediska je proto namístě klást otázku, zdali si všichni ti, kdo finální podobu současného důchodového zákona ovlivnili, uvědomují, jak hluboce nerovnoprávný, diskriminační a snad i potenciálně antipopulační rámec vytvořili.

Někteří zahraniční autoři (dnes již klasikové sociální demografie) se problémem časování důchodů zabývali velmi intenzívně a hledali způsob, jak arbitrárnost v nastavení důchodového věku, a tudíž i v nastavení *hranice stáří*, přeměnit na zdůvodnitelné rozhodnutí. Ryder [1975], Uhlenberg [1987] a Day [1988, 1995] navrhuji, aby se místo kalendářního věku vzala do úvahy *naděje dožití* (střední délka života). Aby tedy jako stáří byli definováni ti, kdo mají naději dožití kratší než deset (Ryder a Day), popřípadě patnáct let (Uhlenberg). I při tomto způsobu jistá míra arbitrárnosti přetrvává, nicméně v pozadí je jistý racionální moment. Stáří je zde definováno ne z hlediska délky uplynulého života, nýbrž z hlediska délky do jeho pravděpodobného konce. Tato přesmyčka umožňuje více se přiblížit fyziologickým charakteristikám seniorské populace a může být tím pádem také adekvátnější pro nejrůznější úvahy sociální politiky.

Podívejme se nyní, co by se stalo s důchodovým věkem a s podíly seniorské populace, kdybychom se i my v Česku rozhodli pro podobný způsob definování hranice stáří. Jelikož naše úmrtnostní poměry, byť se rapidně zlepšují, jsou stále ještě pod úrovní vyspělých zemí, vezmeme jako hranici stáří měkčí normu Uhlenbergovu, tedy věk, v němž zbývá do smrti méně než patnáct let. Z důvodů rozdílných úmrtnostních poměrů v mužské a ženské populaci bude pochopitelně věk, v němž zbývá k dožití patnáct let, u mužů a žen odlišný. Patnáct let dožití zbývalo mužům podle úmrtnostních tabulek z roku 1996 v 62 letech (přesně to bylo 14,94 roků) a ženám v 67 letech (14,83 roků). Věk 62 let u mužů a 67 let u žen by tak měl být podle tohoto kritéria hranicí českého stáří.⁹ Vzhledem k tomu ale, opakuji, že jsem rozhodným zastáncem toho, že v moderní společnosti by měl být věk odchodu do důchodu stanoven pro obě pohlaví stejně, navrhuji vzít jako hranici stáří naději dožití 15 let bez rozdílu pohlaví. V roce 1996 by tak z tohoto hlediska na základě českých úmrtnostních poměrů měl být hranicí stáří věk 65 let.¹⁰

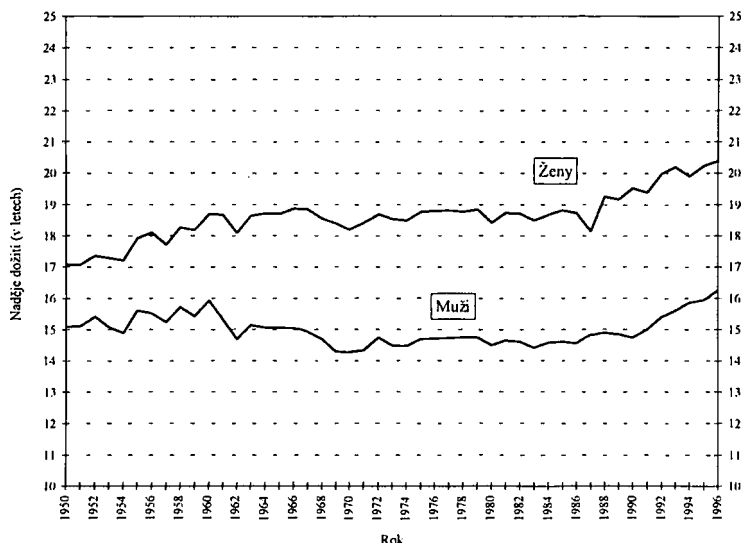
Na základě tohoto principu by tak měl být věk odchodu do důchodu stanoven v české společnosti jak u mužů, tak i u žen na 65 let. Pro muže by to znamenalo, že by si statisticky „užívali“ důchodu třináct roků (neboť tolik let mužům zbývalo v roce 1996 k dožití po šedesátém pátém roce věku), ženy asi šestnáct let. Vzhledem k tomu ovšem, že naděje dožití se u nás od roku 1990 především u mužů permanentně a dynamicky zvyšuje nejenom v celé populaci, ale i v populaci seniorů (viz obr. 2) a vzhledem k tomu, že zvýšení věkové hranice pro odchod do důchodu musí být vždy dlouhodobým procesem,

⁹) Kdybychom vzali tvrdší normu Ryderovu a Dayovu, byl by v roce 1996 příslušnou hranicí stáří u mužů věk 71 let (naděje dožití 9,77), u žen pak 75 let (naděje dožití 9,42).

¹⁰) Naděje dožití pro průměrného Čecha se vypočítá z podrobných úmrtnostních tabulek jako průměr z naděje dožití mužů a žen. Tedy tak, že se v kolonce příslušného kalendářního věku sečtou střední délky života mužů a žen a podělí se dvěma. V případě, že tato hodnota má být 15 let, hledáme, v jakém věku je tohoto průměru dosaženo. V roce 1996 vznikla naděje dožití 15 let jako kombinace naděje dožití mužů 13,09 roků v 65 letech a naděje dožití žen 16,36 roků rovněž v 65 letech, tedy $(13,09 + 16,36) : 2 = 14,73$ roků [Podrobné... 1997]. Řečeno jinými slovy, 65 let byl v roce 1996 věk, kdy Čechům zbývalo k dožití ještě patnáct let, 65 let by tedy podle Uhlenbergovy normy měl být důchodovým věkem. (Pokud bychom se rozhodli, že hranicí stáří má být naděje dožití 10 let, pak bychom se dostali k nerealizovatelnému důchodovému věku 72 let).

měl už nový důchodový zákon přijatý v roce 1995 jednoznačně nastavit důchodový věk na 65 let pro obě pohlaví. Než by tato nová věková hranice začala platit, délka života v důchodu po šedesátém pátém roce věku by se u mužů na oněch definičních patnáct let jistě dostala, u žen by se začala přibližovat, tak jako je tomu v současných vyspělých zemích, devatenácti letům.

Obrázek 2. Vývoj naděje dožití českých mužů a žen ve věku 60 let, 1950-1996*

*) V roce 1990 byla naděje dožití šedesátiletých mužů 14,6 roků a šedesátiletých žen 19,6 roků. Do roku 1996 se podstatně zvýšila: u mužů na 16,3, u žen na 20,4 roků. Muži si tak polepšili o 1,7 roku, ženy o 0,8 roku. Tyto údaje tak jasně vypovídají o tom, jak zdůrazňují demografové Kučera se Šímkem [1997], že současné postupné zvyšování důchodového věku délku života prožitou v důchodu nezkracuje.

Zvýšením hranice stáří by se také snížily proporce seniorské populace. Zatímco např. v roce 1995 byl podíl seniorské populace v důchodovém věku (muži 60+, ženy 55+) přibližně 21 %, podle nového kritéria (samozřejmě jenom hypoteticky) by byl tento podíl pouze 13 %.

Někteří proti tomuto způsobu uvažování mohou vznést námitky. Mohou poukázat na jeho poněkud mechanistický charakter,¹¹ na to, že dostatečně nebere v úvahu českou realitu rozdílů v individuálním stárnutí osob, která je způsobena jejich zdravotním stavem, jenž je např. odlišný u osob pracujících manuálně a u osob žijících se prací duševní, nebo že zapomíná, byť se české úmrtnostní poměry celkově zlepšují, na stále ještě poměrně značnou intenzitu mužské nadúmrtosti v šedesáti letech.

Těchto skutečností jsem si samozřejmě vědom. Ve svých návrzích ovšem předpokládám, že zlepšování úmrtnostních poměrů v seniorském věku si i nadále podrží svou dynamiku, kterou jsme zaznamenali po roce 1990 a která je velmi nadějná. Ilustrací této

¹¹) Učinil tak např. jeden z anonymních recenzentů této stati.

dynamiky jsou údaje v tabulce 1., v níž je český vývoj navíc srovnáván s vývojem v sousedním Rakousku. Výrazné zvýšení průměrné míry růstu střední délky života pro populaci ve věku 60 a 75 let, které Rakousko zaznamenalo v 80. letech, což pro Kytira s Prskawetzem [1995] slouží jako indikátor toho, že Rakousko v tomto období vstoupilo do čtvrté fáze epidemiologické transice, se v Česku odehrává právě nyní. Současně také předpokládám, že nový zákon o věku odchodu do důchodu bude umožňovat, například právě v závislosti na zdravotním stavu, pružné individuální realizace.

Tabulka 1. Průměrná roční míra růstu střední délky života při narození (e^0), v 60 letech (e^{60}) a v 75 letech (e^{75}) věku v Rakousku 1961-1991 a v ČR 1960-1996 a naděje dožití při narození v ČR (v %)

Období	e^0	Muži e^{60}	e^{75}	e^0	Ženy e^{60}	e^{75}
<i>A) Průměrná roční míra růstu střední délky života v Rakousku</i>						
1961-1971	0,03	-0,21	0,42	0,11	0,00	-0,12
1971-1981	0,39	0,74	0,49	0,36	0,72	0,89
1981-1991	0,47	1,12	1,85	0,36	0,91	1,43
<i>B) Průměrná roční míra růstu střední délky života v ČR</i>						
1960-1970	-0,32	-1,10	-1,29	-0,08	-0,27	-0,19
1970-1980	0,11	0,16	-0,13	0,12	0,12	0,06
1980-1990	0,10	0,16	0,56	0,28	0,58	-0,32
1990-1996	0,68	1,60	1,66	0,27	0,71	2,56
<i>C) Naděje dožití v ČR při narození</i>						
1960	68,30	15,93	7,83	73,58	18,70	8,45
1970	66,12	14,27	6,88	73,01	18,21	8,29
1980	66,84	14,50	6,79	73,92	18,43	8,34
1990	67,54	14,74	7,18	76,01	19,54	8,08
1996	70,37	16,23	7,93	77,27	20,39	9,42

Prameny: Kytir, Prskawetz [1995], *Podrobné úmrtnostní tabulky za ČR v roce 1996* [1997] a vlastní výpočty.

Percepce důchodového věku a stáří českou veřejností

Úvahy podobného druhu mohou být ovšem z hlediska politiků, kteří vytvářejí zákony v oblasti sociální politiky, chápány jako velmi teoretické. Funkcí politika je totiž služba veřejnosti. A veřejnost, jak by mohly napovídat výsledky výzkumu veřejného mínění, zatím měla ve věci odchodu do důchodu, zdá se, poměrně jasno. Tak v dubnu roku 1994 na otázku, zda je potřebné zvyšovat věk odchodu do důchodu, odpovědělo ve výzkumu IVVM 83 % respondentů záporně. V březnu roku 1995 se IVVM zeptal české veřejnosti, zda má být přijat vládní návrh na zvýšení důchodového věku: 51 % respondentů s prodloužením věkové hranice nesouhlasilo, 27 % navrhovalo „zatím počkat“. V srpnu téhož roku, krátce po přijetí nového důchodového zákona, 67 % respondentů nepovažovalo za správné zvýšení důchodového věku mužů a 79 % respondentů zvýšení důchodového věku žen [„Občané...“ 1995]. Ovšem na počátku února roku 1997, před projednáváním novely důchodového zákona, která měla podle vládního návrhu zvýhodnit možnost předčasného odchodu do důchodu, ale podržet zvýšený věk odchodu do důchodu, IVVM zjistil, že pro vládní návrh bylo 35 % respondentů, 47 % respondentů navrhovalo přijmout návrh

ČSSD, která se snažila důchodový věk snížit vrácením do jeho původní podoby. 14 % nevědělo, který návrh zvolit [„Aktuální...“ 1997].

Tyto odpovědi tedy naznačují, že česká veřejnost si většinou prodloužení věku odchodu do důchodu zatím nepřála. Ze zahraniční literatury je ovšem známo, že postoje k důchodovému věku jsou rámovány existujícími právními normami a že respondenti na otázku, kdy by se podle jejich názoru mělo odcházet do důchodu, uvádějí převážně věk, který je momentálně v dané společnosti platný. Tato empirická zkušenost se potvrdila i v našich výzkumech. Na konci roku 1996 jsme od reprezentativního souboru obyvatel ČR ve věku 50 a více let¹² získali na věk odchodu do důchodu následující názory: ženy by podle české veřejnosti měly odcházet do důchodu v průměru v 55,4 roku, muži pak v 60,2 roku. Tento názor nebyl v podstatě diferencován podle žádné sociální charakteristiky, nezáleželo tedy na pohlaví respondenta, na jeho věku, na tom, zda je ještě ekonomicky aktivní či již v důchodu.¹³

Toto jsou ovšem výsledky z hlediska stanovení normy. Když zaměníme optiku a budeme se zajímat o to, co lidé plánují v okamžiku, kdy u nich samotných nastane důchodový věk, získáme výsledky již méně jednoznačné. Z ekonomicky aktivních respondentů ve věku 50-59 téměř celá čtvrtina (24 %) plánovala, že při dovršení důchodového věku bude dále pracovat. Důležitou roli zde sehrává samotný věk respondenta: 79 % z mladších respondentů předseniorského věku (50-54 let) si myslí, že v okamžiku, kdy nastane jejich důchodový věk, do důchodu také odejdou. Jakmile se ale respondenti přiblíží důchodovému věku na dosah (věková skupina ve věku 55-59 let), myslí svůj odchod do důchodu vážně již jen 68 % respondentů. Ještě význačnějším znakem je ovšem vzdělání respondenta. Zatímco pokračovat v práci navzdory důchodovému věku si přeje pouhých 7 % respondentů se základním vzděláním, u respondentů s vysokoškolským vzděláním to je již plných 44 % (Spearmanovo $\rho = 0,21$, signifikance 0,001). Velmi často po dovršení důchodového věku si přeje pracovat populace velkých měst s počtem nad 100 000 obyvatel (37 %).

Z hlediska konkrétního věku, v němž ekonomicky aktivní respondenti plánovali svůj odchod do důchodu, vypadala situace následovně (viz tabulku 2).

¹²⁾ Jednalo se o výzkum, který připravil autor této statě spolu s Petrem Marešem pod názvem 50+. Data pro nás sesbíral IVVM na začátku listopadu 1996, výběrový soubor sestával z 1 302 respondentů ve věku padesáti let a starších.

¹³⁾ Některé výjimky se však objevily. Vyšší věk odchodu do důchodu pro ženy si přály především ženy s vysokoškolským vzděláním (57,5 roku), ale také muži, kteří by v příštích volbách volili ODS (56,9 roku), muži s vysokoškolským vzděláním (56,3 roku), pracující důchodci (56,3 roku) a pracující důchodkyně (56,2 roku). Vyšší věk odchodu do důchodu pro muže si přály ženy s vysokoškolským vzděláním (62,3 roku), muži, kteří by v příštích volbách volili ODS (61,4), pracující důchodci (61,2), pracující důchodkyně (61,0), muži s vysokoškolským vzděláním (61,0). Pro nejnižší důchodový věk žen se vyslovili voliči republikánů (54,4) a invalidní důchodkyně (54,3 roku). Zastánce nejnižšího mužského důchodového věku jsme našli pouze mezi mužskými voliči republikánů (58,8 roku).

Tabulka 2. Průměrný věk plánovaný ekonomicky aktivními respondenty (N = 388) pro odchod do důchodu podle pohlaví a vybraných sociálních charakteristik

kategorie	muži	ženy
<i>věk:</i>		
50-54	61,8	57,0
55-59	62,0	57,9
<i>důchodové plány:</i>		
důchod	60,9	56,5
práce	64,9	59,5
<i>vzdělání:</i>		
základní	61,6	56,4
vyučen(a)	61,3	56,9
SŠ bez maturity	62,1	57,1
SŠ s maturitou	62,3	57,4
VŠ	62,4	60,4
<i>velikost sídla:</i>		
do 1 999	61,7	57,2
2 000-4 999	60,3	57,0
5 000-19 999	61,9	57,2
20 000-99 999	61,9	57,3
100 000 a více	62,4	57,3

Zdroj: Rabušic, Mareš: 50+ (datový soubor) 1996.

Tato čísla vypovídají o velmi zajímavé skutečnosti. Výše plánovaného důchodového věku je sice již částečně ovlivněna zákoným zvýšením věkové důchodové hranice, nicméně spousta mužů i žen plánuje svůj odchod do důchodu později než ve věku, který jim umožní zákon. Podstatně je tento trend patrný u lidí, kteří jsou na prahu důchodového věku (věková kategorie 55-59), ale také u těch, kdo jsou rozhodnutí, že v době, kdy vstoupí do svého důchodového věku, budou pokračovat v práci, nebo u respondentů s vyšším vzděláním.¹⁴

Plány na odchod do důchodu osob v ekonomicky aktivním věku jsou jedna věc, jeho skutečná realizace, tedy vstup do důchodu, věc druhá. Podívejme se nyní, v jakém věku čeští senioři do důchodu skutečně odcházeli. Z našeho výběrového šetření vyplývá, že do důchodu odešlo při dosažení důchodového věku 72 % respondentů, předčasně pak 6 % (z nichž to byly především ženy – 64 %) a později 22 % (opět s převahou žen – 60 %).¹⁵

¹⁴) Výše důchodového věku je u českých žen, jak známo, závislá na počtu jejich dětí. Vzhledem k tomu, že většina žen v souboru měla dvě děti, není uváděn plánovaný věk pro odchod do důchodu ovlivněn tím, že by se jednalo o bezdětné či jednodětné respondenty.

¹⁵) Z podsouboru těch, kdo odešli do důchodu před dovršením důchodového věku, muži odcházeli dříve v průměru o 23 měsíců, ženy o 18 měsíců. Z těch, kdo odešli později, muži zůstali v zaměstnání déle v průměru o 23 měsíců, ženy pak o 19 měsíců. Později odcházeli do důchodu především lidé s vyšším vzděláním (muži jak se středoškolským, tak vysokoškolským vzděláním v průměru o 30 měsíců, ženy s maturitou o 27 měsíců, ženy s akademickým diplomem o plných 36 měsíců).

Celkově byl podle našich výběrových dat průměrný věk odchodu do důchodu v kohortě českých seniorů 59,9 roků pro muže a 55,7 pro ženy.¹⁶ Jak vyplývá z tabulky 3, rozdíly v důchodovém věku nejsou příliš markantní. Za zaznamenání stojí fakt, že čeští muži, kteří jsou ve věku 60-64 let a kteří tedy odcházeli do důchodu v období 1991-1995, odcházeli do důchodu v průměru poněkud dříve, což bylo výsledkem masivních sociálních a politických pohybů v české společnosti. České ženy celkově odcházely do důchodu tak, jak měly. Zhruba o jeden rok déle zůstávaly v zaměstnání ženy se dvěma nebo třemi dětmi. Výrazně později pak odcházely do důchodu ženy s vysokoškolským vzděláním (v průměru v 57,8 let).

Tabulka 3. Průměrný věk skutečného odchodu do důchodu českých seniorů (N = 803) podle pohlaví a vybraných charakteristik

kategorie	muži	ženy
<i>věk:</i>		
55-59	x	55,1
60-64	59,3	55,6
65-69	59,8	56,0
70-74	60,2	55,8
75+	60,7	56,0
<i>vzdělání:</i>		
základní	59,6	55,3
vyučen(a)	59,9	55,7
SŠ bez maturity	60,1	55,9
SŠ s maturitou	60,0	56,2
VŠ	60,1	57,8
<i>počet dětí:</i>		
0	59,8	56,6
1	59,6	56,1
2	60,1	55,9
3	59,9	54,9
4 a více	59,9	54,3

Zdroj: Rabušic, Mareš: 50+ (datový soubor) 1996.

Samotný akt odchodu do důchodu nemusí být vždy aktem dobrovolným. Někdo odchází do důchodu rád, někdo je k odchodu na „zasloužený odpočinek“ proti vlastní vůli více či méně zmanipulován, někdo musí odcházet ze zdravotních důvodů. V našem výzkumu seniorské populace jsme z tohoto hlediska zjistili v roce 1996 následující závažné skutečnosti (viz tabulku 4).

¹⁶⁾ Podle dat české statistiky byl v roce 1995 průměrný věk odchodu do důchodu 60,1 roků pro muže a 55,5 roků pro ženy. V roce 1990 odešli muži do důchodu v průměru v 59,4 letech, ženy pak v 55,9 letech.

Tabulka 4. Pocity při odchodu do důchodu podle pohlaví a vzdělání (v %)
 (1) *Do důchodu jsem odcházel(a) rád(a)*
 (2) *Odešel(a) jsem, ale váhal(a) jsem*
 (3) *Nechtělo se mi odejít, ale musel(a) jsem ze zdravotních důvodů*
 (4) *Nechtělo se mi odejít, ale podnik mě už nepotřeboval*

	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>Pohlaví</i>				
Muži	35	21	25	19
Ženy	43	26	18	13
<i>Vzdělání</i>				
Základní	42	18	24	16
Vyučen	40	26	21	12
SŠ+VŠ	33	28	16	23
Celkem	40	24	21	15

Zdroj: Rabušic, Mareš: 50+ (datový soubor) 1996.

S radostným pocitem tak podle odpovědí respondentů odcházelo do důchodu jen 40 % seniorské populace, statisticky významně častěji ženy než muži. Odlišné byly tyto pocity u seniorů s různým stupněm vzdělání. Zatímco do důchodu odcházelo rádo 42 % seniorů se základním vzděláním a 40 % seniorů vyučených, u seniorů s vyšším vzděláním (kategorie středního a vysokoškolského vzdělání musely být z důvodů poměrně nízkých četností sloučeny) byl tento podíl už jen 33 %.

Celých šedesát procent českých seniorů (z toho 65 % mužů a 57 % žen) tak nebylo v době dovršení svého důchodového věku přesvědčeno o tom, že mají do důchodu odejít. 24 % respondentů při odchodu do důchodu váhalo, 36 % pak odejít vyloženě nechtělo. To, že nakonec odešli, bylo způsobeno buď zdravotními důvody (21 %, přičemž muži statisticky významně častěji než ženy, lidé s nejnižším vzděláním častěji než lidé se vzděláním nejvyšším), nebo tím, že pro ně již v „jejich“ podniku nebylo místo (15 %, opět statisticky významně častěji u mužů než u žen).

Z uvedených údajů je vidět, že značná část českých seniorů v době, kdy se naplňuje jejich důchodový věk, s odchodem do důchodu váhá nebo by ho dokonce ráda odložila. Příčin je zde samozřejmě celá řada, ale jedním z důvodů může být jednoduše ta skutečnost, že Češi se v době českého důchodového věku ještě necítí starými, jak naznačuje tabulka 5.

Tabulka 5. Stáří respondentů z hlediska jejich *sebereflexe* (jak se vidí) a z hlediska *pocitu* (jak se cítí) podle věkových skupin (řádková procenta)

Věková skupina	jako střední věk		jako vyšší střední věk		jako starý(á)	
	vidí se	cítí se	vidí se	cítí se	vidí se	cítí se
50-54	61	63	36	29	3	7
55-59	36	39	55	52	10	10
60-64	13	21	67	63	20	16
65-69	11	16	44	44	45	40
70-74	4	7	34	38	61	55
75+	2	6	18	27	80	68

Zdroj: Rabušic, Mareš: 50+ (datový soubor) 1996.

Tyto údaje je možno chápat jako velmi důležité indikátory pro úvahy o možném zvýšení důchodového věku na 65 let jednotně pro muže a ženy.¹⁷ Ukazují totiž poměrně jasně, že ve věkových skupinách 60-64 a 65-69 let, které by z hlediska existujícího českého důchodového věku měly být jednoznačně skupinami „starými“, se jako staří skutečně vidí a cítí jen nevelký podíl respondentů. Ve věkové skupině 60-64 let se jako staří reflektuje jen 20 % respondentů a pouze 16 % se starými skutečně cítí. Ve věkové skupině 65-69 let se za staré považuje 45 % respondentů a cítí se jako staří 40 % respondentů.

Na přímou otázku, od jakého věku se člověk stává starým (viz tabulku 6), uváděli muži v průměru 67,8 roků, ženy v průměru 66,1 roků.

Tabulka 6. Průměrný věk udávaný respondenty, v němž se člověk stává starým, podle pohlaví

Věková skupina	muži	ženy
50-54	65,8	64,6
55-59	67,1	64,4
60-64	68,1	67,3
65-69	67,9	66,2
70-74	69,5	66,6
75+	70,6	68,7

Zdroj: Rabušic, Mareš: 50+ (datový soubor) 1996.

U tohoto ukazatele je důležité především mínění mladších věkových skupin, tedy 50-54 a 55-59 let, které mají „oficiální stáří“ teprve před sebou. Data opět naznačují, že starým se člověk podle mínění české veřejnosti nestává dříve než kolem 65. roku věku. Pocit stáří je samozřejmě velmi subjektivní, nicméně obecně platí, že právě akt odchodu do důchodu člověka starým skutečně učiní. Nastavil-li by se český důchodový věk na pětadesát let, uvedl by se tím názor veřejnosti na počátek stáří v soulad s jeho formalizovanou, důchodovskou podobou.

Závěr a diskuse

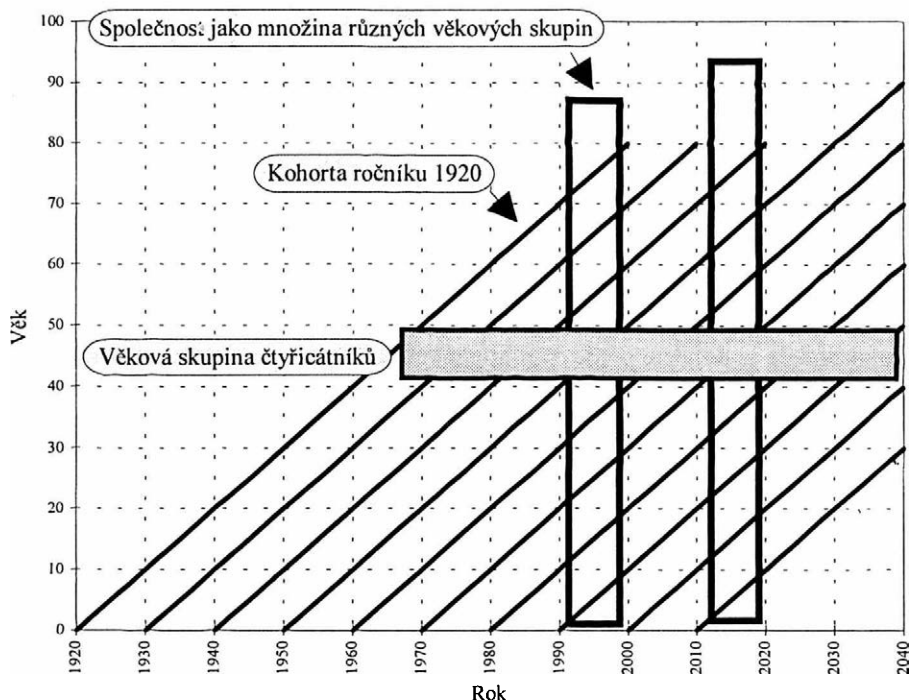
Shrňme si, o čem všechna tato postojová data české předseniorské a seniorské populace vůči odchodu do důchodu a stáří vlastně vypovídají. Především je možné konstatovat, že není pravda, že by si většina lidí u nás přála, aby muži odcházeli do důchodu ve věku 60 let a ženy v 55 letech, jak tvrdí nejrůznější politické a odborové subjekty. Naše data naznačují, že vnímání hranice důchodového věku je poměrně elastické a že je závislé na různých demografických a sociálních charakteristikách české předseniorské populace. Asi 30 % lidí ve věku těsně před důchodem (55-59 let) odchod do důchodu v době dovršení důchodového věku neplánuje. U lidí s vysokoškolským vzděláním se tento podíl blíží, jak jsme viděli, 45 %. Z těch, kdo v důchodu již jsou, jich s odchodem váhalo plných 60 %. Ovšem tím nejpodstatnějším závěrem, který lze z našich dat učinit, je to, že definice vě-

¹⁷⁾ Tyto ukazatele také naznačují, že v pocitech české veřejnosti existuje jistý rozdíl mezi tím, jak se lidé z hlediska stáří *vidí* (věková sebereflexe) a jak se z hlediska stáří *cítí*. Ne všichni ti, co se jako staří vidí, se také jako staří cítí. Individuální pocit stáří je ve srovnání s tím, jak se lidé vidí (v této byť individuální věkové sebereflexi je samozřejmě výrazně přítomna sociální norma), méně intenzivní.

ku, v němž se člověk stává starým, je podle české veřejnosti, která je v předdůchodovém věku, navlas stejná jako zde navrhovaný limit pro odchod do důchodu, tedy 65 let.

Jsem přesvědčen o tom, že nic nestojí v cestě zvýšení důchodové hranice na 65 let, které by mělo začít platit od roku 2010. Uvědomme si, že z hlediska sociologie věku platí, na co již dávno poukázal Norman Ryder [1965], později pak např. Matilda Riley [1987] nebo u nás Josef Alan [1989]. V každém časovém okamžiku je totiž každá společnost, jak ve schematizované podobě ukazuje obr. 3, stratifikovanou množinou různých kohort a věkových skupin.

Obrázek 3. Schéma návaznosti věkových kohort a věkové stratifikace společnosti

A jelikož kohorta je populace, zrozená ve stejném roce nebo ve stejném období, je zřejmé, že každá kohorta během svého života naplňuje unikátní segment historického času, během něhož je konfrontována s jedinečnými událostmi, jež probíhají v jejím prostředí. Díky svým rozdílným socializačním vzorcům, díky odlišným historickým zážitkům se tak jednotlivé kohorty od sebe odlišují. To ovšem logicky také znamená, že jejich proces vývoje a stárnutí je poznamenán sociální změnou, takže jednotlivé kohorty stárnou odlišným způsobem.¹⁸

Populace jednotlivých kohort vytvářejí vrstvy společnosti, její věkové skupiny, věkovou strukturu. To ale znamená, že jak se společnost pohybuje v čase, věkové skupiny jsou naplňovány novými lidmi. Jak je např. patrné z obrázku 3, v každém časovém bodu je ve společnosti např. věková skupina čtyřicátníků, avšak pokaždé to jsou jiní lidé. Jiní

¹⁸) Riley [1987: 4] tuto skutečnost nazývá „principem kohortního rozdílu ve stárnutí“ (*principle of cohort difference in aging*).

nejen fyzicky, ale i sociálně. Jelikož členové těchto nástupnických kohort se vyvíjejí (stárnou) vždy v nových sociálních podmínkách, vytvářejí si také své vzorce chování, které se postupně stávají sociální normou. Tímto mechanismem přispívají věkové kohorty k sociální změně.¹⁹ Mezi individuálním stárnutím a sociální změnou tak díky toku kohort existuje permanentní interakce.

Pro naše úvahy o časových aspektech českého důchodového věku má fakt, že jednotlivé kohorty stárnou odlišným způsobem a že současně jsou nositeli sociální změny, zásadní význam. Efekt populačního stárnutí se v české společnosti plně projeví po roce 2010. Jak napovídá obrázek 3, do důchodu budou v té době vstupovat kohorty narozené po roce 1950, tedy přibližně dnešní pětáctýřicátníci. Ti prožili zánik komunismu ve svých 35-40 letech, tedy v první polovině svého života. Je velmi pravděpodobné, že pro většinu z nich představa důchodového věku, který bude začínat až v šedesáti pěti letech, nemusí být vůbec představou skličující nebo frustrující. Právě naopak. Hodnotové vzorce a preference této kohorty budou totiž v jejich seniorském věku podstatně odlišné od populace dnešních čerstvých důchodců, tedy kohorty zrozené ve druhé polovině 30. let. Představy o způsobu trávení důchodového věku kohort narozených po roce 1950 budou z mnoha důvodů zcela odlišné od způsobu života, který vedou důchodci dnešní. Podstatnou měrou k tomu jistě přispěje např. i fakt, že to budou kohorty, které se budou dožívat značně delšího věku než kohorty dnešních důchodců. Navíc nároky důchodců na životní styl po roce 2010 budou s těmi dnešními nesrovnatelné. Z tohoto důvodu tedy představa pozdějšího odchodu do důchodu bude vnímána jako šance prodloužit si pracovní kariéru, a tím také jako šance, která prostřednictvím relativně slušných úspor na stáří umožní naplnit aktivity plánovaného důchodcovského životního stylu. Z tohoto hlediska tak důchodový věk 65 let bude pro tuto generaci českých mužů a žen představou smysluplnou a veskrze racionální.

LADISLAV RABUŠIC je docentem katedry sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, kde přednáší kurzy o metodách sociálně vědního výzkumu, o populačních studiích a o stárnutí a společnosti. Badatelsky se jako řešitel nebo spoluřešitel podílí na výzkumných projektech „Senioři v české společnosti“ (grant GA ČR), „Sociální trendy“ (grant GA ČR), „Youth and AIDS“ (grant RSS), „Legitimacy of Czech Social Policy“ (grant SOCO). Dosud publikoval asi 50 statí, je autorem monografie *Česká společnost stárne* (1995) a editorem knihy *Česká společnost a senioři* (1997). V roce 1997 přednesl referáty o českých seniorech na evropské populační konferenci ve Varšavě a na evropské sociologické konferenci v britském Colchesteru, v roce 1998 prezentoval referát o sexuálním chování české mládeže a riziku HIV na světové antropologické konferenci v americkém Williamsburgu.

Literatura

- „Aktuální sociální požadavky a ekonomický rozvoj.“ 1997. *Výzkum 97-02*. Praha: IVVM.
- Alan, J. 1989. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama.
- „Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect Old and Promote Growth“ 1994. *World Bank Policy Research Report*. Oxford: Oxford University Press.
- Daly, M. 1997. „Welfare States under Pressure: Cash Benefits in European Welfare States over the Last Ten Years.“ *Journal of European Social Policy* 7: 129-146.

¹⁹⁾ „Princip kohortního vlivu na sociální změnu“ (*principle of cohort influence on social change*), Riley [1987: 4].

- Day, L. H. 1988. „Numerical Declines and Older Age Structures in European Populations: an Alternative Proposal.“ *Family Planning Perspectives* 20: 139-143.
- Day, L. H. 1995. *The Future of Low-Birthrate Populations*. London: Routledge.
- Dostálová, I. 1997. „Zázrak, který vypřchal.“ *Ekonom*, č. 42: 28.
- Hiršl, M. 1997. „Proč je v České republice nutná důchodová reforma.“ *Pohledy*, č. 4: 6-9.
- Jelínek, T., O. Schneider 1997. „Důchodové informační vakuum.“ *Respekt*, č. 32: 6.
- Klimentová, J. 1997. „Doporučení se liší.“ *Ekonom*, č. 42: 40.
- Kučera, M., M. Šimek 1997. „Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 1996.“ *Demografie* 39: 157-172.
- Kytir, J., A. Prskawetz 1995. „Life Expectancy at Age 60 – Epidemiologic Scenarios Assuming Delayed Mortality for Selected Causes of Death.“ *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie* 11: 261-273.
- Loužek, M. 1997. „Důchodová hysterie.“ *Ekonom*, č. 32: 20-21.
- „Občané k zákonu o důchodovém pojištění.“ 1995. *Výzkum 95-08*. Praha: IVVM.
- Palme, J. 1990. *Pension Rights in Welfare Capitalism: the Development of Old-age Pensions in 18 OECD Countries 1930-85*. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.
- „Podrobné úmrtnostní tabulky za ČR v roce 1996.“ 1997. *Česká statistika, řada 4 – Obyvatelstvo*, kód publikace 0403-97, Praha: ČSÚ.
- Polívka, M. 1997. „Nedobytné rezervy.“ *Ekonom*, č. 43: 38.
- Praag, B. M. S. van, H. P. van Dalen 1994. „Aging populations and Social Challenges.“ Paper presented on IIASA 20th Anniversary, CP-94-7.
- „Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2020“ 1998. *Statistické informace, řada 4 – obyvatelstvo*. Praha: ČSÚ.
- Rabušic, L. 1995. *Česká společnost stárne*. Brno: Masarykova univerzita a Georgetown.
- Rabušic, L. 1996. „Důchody na pokračování.“ *Ekonom*, č. 13: 22-24.
- Riley, M. W. 1987. „On the Significance of Age in Sociology.“ *American Sociological Review* 52: 1-14.
- Ryder, N. B. 1965. „The Cohort as a Concept in the Study of Social Change.“ *American Sociological Review* 30: 843-861.
- Ryder, N. B. 1975. „Notes on Stationary Population.“ *Population Index* 41: 3-27.
- Uhlenberg, P. 1987. „How old is 'old age'?“ *The Public Interest* 82: 67-78.
- „Úmrtnostní tabulky za ČR v roce 1995.“ 1996. *Česká statistika. Řada 4 – Obyvatelstvo*. Praha: ČSÚ.
- Vostatek, J. 1997. „Starobní důchody.“ *Ekonom*, č. 15: 71.

Summary

Czech society is ageing rapidly and therefore there are heated discussions on how to reform the Czech pension system. It seems that both recommendations of the World Bank, i.e. to increase the retirement age and change the pay-as-you-go system into a three pillar one with a big role played by private pension funds will have to be applied in the Czech Republic in the near future. This paper focused its attention on the retirement age. It was quite low (60 for men and 55 for women) until 1995 when the law was passed increasing the Czech retirement age gradually by two months for men and four months for women annually so that by 2007 the retirement age will be 62 for men and 59 for women.

In the author's view, such increase is not sufficient, and there are two reasons for his stand: Firstly, Czech life expectancy has been increasing in a very dynamic way since 1990 (e.g. the Czech male population gained 3 years between 1990 and 1997 – see table – *tabulka* – 1C), which

makes life in retirement longer thus increasing the economic costs of retirement; secondly, a relatively low retirement age may bring about also social discrimination against the Czechs within a unified Europe. In the Czech Republic, for various reasons retirement has potentially many features of social exclusion and if the Czech elderly are pushed out of the labour force too early, they may become excluded from number of activities and thus discriminated against in comparison to their Western counterparts.

To set the retirement age is politically very sensitive and many facts have to be taken into consideration: (1) It is good to know what the relevant public (i.e. those segments of population who are already concerned) think; (2) what their are plans at the point they reach the retirement age limit; (3) whether the newly retired have left their jobs willingly or whether they have been more or less pushed out, and (4) how they define old age. To find these answers the author conducted a social survey in November 1996 on a representative Czech population aged 50 years and over. The results are as follows:

(1) The Czech public, no matter to which class they belong, how educated they are or of what gender they are, do not want any increase in the retirement age. This result only confirmed the previous ones recorded by public opinion polls conducted during 1995 and 1996. However, foreign literature warns that the public's answer to such a question is always the same: keep the age at the current limits and do not move it.

(2) Not all economically active respondents (aged 50-59) plan to retire when their time comes: 25 percent of them intended to continue working – among them mainly people with university degrees (almost one half) and people from cities (37 percent).

(3) It was found that 72 percent of the respondents (aged 60 and over) left the labour force at their retirement age, 6 percent left earlier and 22 percent left later. Differences in the mean retirement were small in different social categories (see Table 3). However, only 40 percent of the elderly (females more often than males) retired willingly, without hesitation and gladly. Of the remainder, 24 percent were hesitating whether to retire or not, 21 percent did not want to leave but had to for health reasons (males more often than females), and 15 percent did not want to retire but had to because their company did not need them any longer (again, males more often than females).

(4) According to male respondents, the age at which one gets old is on average 67.8, female respondents set old age on average at 66.1.

As the attitudes of the Czech older population towards various aspects of retirement reveal, politicians do not need to fear drawing up a new law on the retirement age. It is plausible to suppose that the age cohorts which will be affected and which are in their forties now will not object, since their value preferences, as various sociological studies indicate, are much different to the current elderly's. These facts lead the author to conclude that it will be legitimate for politicians to increase the Czech retirement age both for males and females in next 10-15 years to its current European standard of 65 years.

❁ DEMO GRAFIE

DEMOGRAFIE 3/1998

ČLÁNKY

Vstřícnost musí být vzájemná (úvod)

Alena Nedomová: Romská komunita v České republice

Ján Mišovič: Veřejnost o možnostech Romů a soužití s nimi

Jana Horváthová: Rasismus a intolerance v našem vztahu k Romům

Helena Balabánová: Romské děti v českých školách

Vladimír Srb: Skolarizace romských dětí v základních školách 1969/70-1996/97

Miroslav Příbyl: Několik poznámek k romské nezaměstnanosti

Jarmila Balážová: Romská média a novináři

Eva Davidová: Romové v Českém Krumlově (Vnější a vnitřní vlivy v jejich poválečném vývoji)

Karel Holomek: Vstřícnost musí být vzájemná

SČÍTÁNÍ LIDU

Jiřina Růžková: Příprava obsahu sčítání lidu, domů a bytů 2001

Jaroslav Kraus: Uskuteční se v Rakousku v roce 2001 CyberCensus?

RECENZE

Nová česká učebnice demografie (Zdeněk Pavlík)

Vývoj obyvatelstva 1991-1996 v územích České republiky podle velikostních skupin měst a obcí (Milan Kučera)

Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (Vladimír Srb)

Životní podmínky současné polské rodiny (Petra Vojtěchovská)

ZPRÁVY

PŘEHLEDY

Bibliografie romské problematiky v Demografii v letech 1962-1997

Výběrová schémata v praxi

Vývoj spotřeby potravin a základní změny ve stravování obyvatel ČR

Prognóza počtu cizinců v Německu do roku 2030

Rozloha, počet obyvatel a obcí k 1. 1. 1998 podle krajů a okresů

Věkové složení obyvatelstva České republiky v roce 1997 podle krajů a okresů

BIBLIOGRAFIE

Budete-li se chtít blíže seznámit s některým z článků, časopis je možno zakoupit či objednat přímo v redakci –

Český statistický úřad, Sokolovská 142, 186 04 Praha 8-Karlín.